

Conselleria d'Educació, Cultura i Esport

RESOLUCIÓ de 15 de juny de 2023, de la Conselleria d'Educació, Cultura i Esport, per la qual es declara bé de rellevància local immaterial les danses de Penàguila.
[2023/7097]

Antecedents de fet

Primer. Mitjançant escrit de l'Ajuntament de Penàguila se sol·licita el reconeixement com a bé immaterial de rellevància local de les danses de Penàguila, descrivint aquesta tradició i/o creació artística, els seus orígens, així com les referències espacials i temporals a les quals s'associa, destacant els valors patrimonials que incorpora, que motiven el seu reconeixement i inclusió en aquesta categoria protectora.

Segon. Des de la Comissió Tècnica per a l'Estudi i Inventari del Patrimoni Immaterial i els Serveis Tècnics s'informa favorablement sobre la proposta, en els termes en què s'ha sotmés a l'avaluació patrimonial d'aquest centre directiu, establint-se d'acord amb els valors detectats les mesures que asseguren la seua pervivència, estudi i posada en valor.

Fonamentació jurídica

I. Aquesta Conselleria resulta competent per a resoldre el present expedient, en virtut del que es disposa en l'article 28 de la Llei 5/1983, de 30 de desembre, del Consell, l'article 7 del Decret 5/2019, de 16 de juny, del president de la Generalitat, pel qual es determina el número i la denominació de les conselleries i les seues atribucions, l'article 56 de la Llei 4/1998, d'11 de juny, del patrimoni cultural valencià, i l'article 4 del Decret 173/2020, de 30 d'octubre, del Consell, d'aprovació del Reglament orgànic i funcional de la Conselleria d'Educació, Cultura i Esport.

II. L'article 1.3 de la Llei 4/1998, d'11 de juny, del Patrimoni Cultural Valencià, estableix que formen part del patrimoni cultural valencià, en qualitat de béns immaterials del patrimoni etnològic, les creacions, coneixements, tècniques, pràctiques i usos més representatius i valuosos de les formes de vida i de la cultura tradicional valenciana.

III. Els articles 15.5, 55, 56 i 57 de la Llei 4/1998, d'11 de juny, del Patrimoni Cultural Valencià, estableix que s'inclouran en la Secció Cinquena de l'Inventari General del Patrimoni Cultural Valencià, amb la qualificació de béns immaterials de rellevància local, aquelles creacions, coneixements, pràctiques, tècniques, usos i activitats més representatives i valuosos de la cultura i les formes de vida tradicionals valencianes. Igualment s'inclouran els béns immaterials que siguen expressions de les tradicions del poble valencià en les seues manifestacions musicals, artístiques, gastronòmiques o d'oci, i especialment aquelles que han sigut objecte de transmissió oral i les que mantenen i potencien l'ús del valencià.

IV. L'informe emés pels serveis tècnics del Servei de Patrimoni Cultural de data 28.12.2022 proposa la protecció cultural com a bé de rellevància local immaterial per a aquesta manifestació singular, arrelada i volguda pels veïns de Penàguila, quedant definit aquest bé immaterial per l'annex que acompanya aquesta resolució.

Vistos els anteriors fets i fonaments de dret i en allò que és matèria de la competència d'aquesta Conselleria, resolc:

Primer

Declarar bé de rellevància local immaterial les danses de Penàguila, de conformitat amb la descripció del bé que figura en l'annex que s'adjunta a la present resolució en atenció als valors destacats que incorpora i inscriure'l en la Secció Cinquena de l'Inventari General del Patrimoni Cultural Valencià.

Segon

La protecció de les danses de Penàguila com a patrimoni cultural immaterial es concretarà en les següents mesures:

a) Realitzar labors d'identificació, descripció, investigació, estudi i documentació amb criteris científics.

b) Incorporar els testimoniatges disponibles a suports materials que garantisquen la seua protecció i preservació.

Conselleria de Educación, Cultura y Deporte

RESOLUCIÓN de 15 de junio de 2023, de la Conselleria de Educación, Cultura y Deporte, por la que se declara bien de relevancia local inmaterial las danzas de Penàguila.
[2023/7097]

Antecedentes de hecho

Primero. Mediante escrito del Ayuntamiento de Penàguila se solicita el reconocimiento como bien inmaterial de relevancia local de las danzas de Penàguila, describiendo esta tradición y/o creación artística, sus orígenes, así como las referencias espaciales y temporales a las que se asocia, destacando los valores patrimoniales que incorpora, que motivan su reconocimiento e inclusión en esta categoría protectora.

Segundo. Desde la Comisión Técnica para el Estudio e Inventario del Patrimonio Inmaterial y los Servicios Técnicos se informa favorablemente la propuesta, en los términos en que se ha sometido a la evaluación patrimonial de este centro directivo, estableciéndose en consonancia con los valores detectados las medidas que aseguran su pervivencia, estudio y puesta en valor.

Fundamentación jurídica

I. Esta conselleria resulta competente para resolver el presente expediente, en virtud de lo dispuesto en el artículo 28 de la Ley 5/1983, de 30 de diciembre, del Consell, el artículo 7 del Decreto 5/2019, de 16 de junio, del presidente de la Generalitat, por el que se determina el número y la denominación de las consellerias y sus atribuciones, el artículo 56 de la Ley 4/1998, de 11 de junio, del patrimonio cultural valenciano, y el artículo 4 del Decreto 173/2020, de 30 de octubre, del Consell, de aprobación del Reglamento orgánico y funcional de la Conselleria de Educación, Cultura y Deporte.

II. El artículo 1.3 de la Ley 4/1998, de 11 de junio, del Patrimonio Cultural Valenciano, establece que forman parte del patrimonio cultural valenciano, en calidad de bienes inmateriales del patrimonio etnológico, las creaciones, conocimientos, técnicas, prácticas y usos más representativos y valiosos de las formas de vida y de la cultura tradicional valenciana.

III. Los artículos 15.5, 55, 56 y 57 de la Ley 4/1998, de 11 de junio, del Patrimonio Cultural Valenciano, establece que se incluirán en la Sección Quinta del Inventario General del Patrimonio Cultural Valenciano, con la calificación de bienes inmateriales de relevancia local, aquellas creaciones, conocimientos, prácticas, técnicas, usos y actividades más representativas y valiosas de la cultura y las formas de vida tradicionales valencianas. Igualmente se incluirán los bienes inmateriales que sean expresiones de las tradiciones del pueblo valenciano en sus manifestaciones musicales, artísticas, gastronómicas o de ocio, y en especial aquellas que han sido objeto de transmisión oral y las que mantienen y potencian el uso del valenciano.

IV. El informe emitido por los servicios técnicos del Servicio de Patrimonio Cultural de fecha 28.12.2022 propone la protección cultural como bien de relevancia local inmaterial para esta manifestación singular, enraizada y querida por los vecinos de Penàguila, quedando definido este bien inmaterial por el anexo que acompaña esta resolución.

Vistos los anteriores hechos y fundamentos de derecho y en aquello que es materia de la competencia de esta Conselleria, resuelvo:

Primero

Declarar bien de relevancia local inmaterial, las danzas de Penàguila, de conformidad con la descripción del mismo que figura en el anexo que se adjunta a la presente resolución en atención a los valores destacados que incorpora e inscribirlo en la Sección Quinta del Inventario General del Patrimonio Cultural Valenciano.

Segundo

La protección de las danzas de Penàguila como patrimonio cultural inmaterial se concretará en las siguientes medidas:

a) Realizar labores de identificación, descripción, investigación, estudio y documentación con criterios científicos.

b) Incorporar los testimonios disponibles a soportes materiales que garanticen su protección y preservación.

c) Vetlar pel normal desenvolupament i la pervivència d'aquesta manifestació cultural, així com tutelar la conservació dels seus valors tradicionals i la seua transmissió a les generacions futures.

d) La gestió del patrimoni cultural protegit per aquesta declaració correspon a l'Ajuntament de Penàguila.

Qualsevol canvi que excedisca el normal desenvolupament dels elements que formen aquesta manifestació cultural haurà de comunicar-se a la direcció general competent en matèria de patrimoni cultural per a la seua avaluació i informe si és el cas, i la modificació de la present resolució, amb vista a la seua constància en l'Inventari General del Patrimoni Cultural Valencià.

Contra la present resolució, que posa fi a la via administrativa, podrà interposar-se recurs contenciós administratiu en el termini de dos mesos, comptats des de l'endemà de la seua notificació, davant la Sala Contenciosa Administrativa del Tribunal Superior de Justícia de la Comunitat Valenciana, d'acord amb el que s'estableix en els articles 10, 25 i 46 de la Llei 29/1998, de 13 de juliol, reguladora de la jurisdicció contenciosa administrativa, o, potestativament, recurs de reposició davant la persona titular de la Conselleria d'Educació, Cultura i Esport en el termini d'un mes, comptat des de l'endemà de la seua notificació, d'acord amb el que es disposa en els articles 123 i 124 de la Llei 39/2015, d'1 d'octubre, del procediment administratiu comú de les administracions públiques.

València, 15 de juny de 2023.– La consellera d'Educació, Cultura i Esport: Raquel Tamarit Iranzo.

ANNEX

1. Identificació

a) Identificació geogràfica

Les danses de Penàguila se celebren a la plaça de l'Arbre, la plaça de l'Església, el carrer Major i qualsevol altre espai públic de la vila de Penàguila.

b) Àmbit

És un conjunt de nou passades de ball tradicional de danses relacionat amb festes, tant les majors com les dels joves, també el dia litúrgic de la Mare de Déu del Patrocini, el dia de la Festa dels Llauradors i una diada específica recentment creada per a ballar-les.

c) Tipologia

Són danses de carrer realitzades per balladores i balladors vestits tradicionalment i no vestits, que les executen els dies indicats. Usualment les interpreta la Societat Musical Cultural de Penàguila, de vegades la xirimita i el tabal.

d) Denominació principal i altres

Danses de Penàguila

e) Comunitats o persones relacionades amb l'element

Les danses estan organitzades per l'Ajuntament (Regidoria de Festes), amb la participació popular i d'un grup de danses existent actualment a la vila anomenat Punta i Taló, així com l'anterior anomenat El Rodamur. Les interpreta la Societat Musical Cultural de Penàguila, o «la Música» en terminologia popular.

f) Descripció curta

Les nits dels dies de la *huità* de les festes majors, els dies de festes majors i els dies de les festes de joves, especialment el tercer dia de cadascuna d'aquestes, s'interpreten i es ballen popularment a la plaça de l'Arbre, i també, a la vesprada del dia de danses a la plaça de l'Església. Igualment, es ballen el dia de la festa litúrgica de la Mare de Déu del Patrocini i el dia de la Festa dels Llauradors a la plaça de l'Església.

2. Marc espacial

a) Localització

Plaça de l'Arbre i plaça de l'Església de la vila.

b) Recorregut

A les dues places. Quan es ballen a la plaça de l'Arbre, en cercle al voltant de l'arbre central; a la de l'Església, també en cercle al voltant de l'enllosat de la foguera.

c) Velar por el normal desarrollo y la pervivencia de esta manifestación cultural, así como tutelar la conservación de sus valores tradicionales y su transmisión a las generaciones futuras.

d) La gestión del patrimonio cultural protegido por esta declaración corresponde al Ayuntamiento de Penàguila.

Cualquier cambio que exceda el normal desarrollo de los elementos que forman esta manifestación cultural deberá comunicarse a la dirección general competente en materia de patrimonio cultural para su evaluación e informe en su caso, y la modificación de la presente resolución, en orden a su constancia en el Inventario General del Patrimonio Cultural Valenciano.

Contra la presente resolución, que pone fin a la vía administrativa, podrá interponerse recurso contencioso-administrativo en el plazo de dos meses, contados desde el día siguiente al de su notificación, ante la Sala de lo Contencioso-Administrativo del Tribunal Superior de Justicia de la Comunitat Valenciana, de acuerdo con lo establecido en los artículos 10, 25 y 46 de la Ley 29/1998, de 13 de julio, reguladora de la jurisdicción contencioso-administrativa, o, potestativamente, recurso de reposición ante la persona titular de la Conselleria de Educación, Cultura y Deporte en el plazo de un mes, contado desde el día siguiente al de su notificación, de acuerdo con lo dispuesto en los artículos 123 y 124 de la Ley 39/2015, de 1 de octubre, del procedimiento administrativo común de las administraciones públicas.

València, 15 de junio de 2023.– La consellera de Educación, Cultura y Deporte: Raquel Tamarit Iranzo.

ANEXO

1. Identificación

a) Identificación geográfica

Las danzas de Penàguila se celebran en la plaza de L'Arbre, la plaza de L'Església, la calle Major y cualquier otro espacio público de la villa de Penàguila.

b) Àmbit

Es un conjunto de nueve pasadas de baile tradicional de danzas relacionado con fiestas, tanto las mayores como las de los jóvenes, también el día litúrgico de la Virgen del Patrocinio, el día de la Fiesta de los Labradores y una fiesta específica recientemente creada para bailarlas.

c) Tipología

Son danzas de calle realizadas por bailadoras y bailadores vestidos tradicionalmente y no vestidos, que las ejecutan los días indicados. Usualmente las interpreta la Sociedad Musical Cultural de Penàguila, a veces la *xirimita* y el *tabal*.

d) Denominación principal y otras

Danzas de Penàguila

e) Comunidades o personas relacionadas con el elemento

Las danzas están organizadas por el Ayuntamiento (Concejalía de Fiestas), con la participación popular y de un grupo de danzas existente actualmente en la villa denominado Punta i Taló, así como el anterior denominado El Rodamur. Las interpreta la Sociedad Musical Cultural de Penàguila, o «la Música» en terminología popular.

f) Descripción corta

Las noches de los días de la *huità* de las fiestas mayores, los días de fiestas mayores y los días de las fiestas de jóvenes, especialmente el tercer día de cada una de estas, se interpretan y se bailan popularmente en la plaza de L'Arbre, y también, por la tarde del día de danzas en la plaza de L'Església. Igualmente, se bailan el día de la fiesta litúrgica de la Virgen del Patrocinio y el día de la Fiesta de los Labradores en la plaza de L'Església.

2. Marco espacial

a) Localización

Plaza de L'Arbre y plaza de L'Església de la villa.

b) Recorrido

En las dos plazas. Cuando se bailan en la plaza de L'Arbre, en círculo alrededor del árbol central; en la de L'Església, también en círculo alrededor del enlosado de la hoguera.

3. Marc temporal

a) Calendari

Mes de maig: Festa dels Llauradors. Mes d'agost: festes dels joves, diada de danses i festes majors. Novembre: festa litúrgica de la Mare de Déu del Patrocini, patrona de la vila.

b) Periodicitat

Anual.

4. Descripció i caracterització

a) Orígens documentats o atribuïts

Les danses són la manifestació més antiga i generalitzada del folklore del poble valencià. Abans de finals del segle XIX, les danses s'interpretaven amb els instruments originals, la dolçaina i el tabal (al poble en diuen *tabalet*), tant pels dolçainers que hi haguera al poble com pels d'altres pobles (que anaven, com diu la dita popular, «de festa en festa») i, quan ballaven de nit, il·luminats per alimares. Deixant de banda l'origen, aspecte poc conegut tot i que els indicis de la dansada valenciana apunten cap al segle XVI, sí que convé assenyalar que la dansada que es balla en diversos pobles, i entre aquests, Penàguila, va crear uns trets singulars que es van configurar al llarg del temps. Però amb el canvi de costums populars de festa al llarg de la segona meitat del segle XIX, la manera tradicional de fer ball va canviar i s'incorporaren les bandes. Les bandes als pobles de la comarca l'Alcoià – el Comtat naixen a finals del XIX i principis del XX i desplacen els instruments tradicionals (excepte a Benilloba) al llarg del primer terç del segle XX. La Banda Musical de Penàguila, creada el 1880, immediatament després de nàixer es va consolidar i institucionalitzar i va ser la que gestionava el ball que es feia a la plaça.

b) Evolució històrica / modificacions

1. Des de l'any 1880 fins als anys quaranta del segle XX, qui amenitzava les festes patronals, que es feien al setembre, la dels Sants de la Pedra o Festa de la Vila, anomenada així per sufragar-la l'Ajuntament (29 i 30 de juliol), la de la Mare de Déu de l'Assumpció, la dels fadrins (15, 16 i 17 d'agost), i la de les fadrines (7 i 8 de desembre) i, segons testimonis, altres diades com ara la nit de Sant Joan, era la Banda Musical de Penàguila (nom de l'antic «bombo»). Era costum que en les actuacions d'aquesta s'alternaren peces musicals del moment i altres més tradicionals, entre aquestes, de les danses, fent-se actuacions de vesprada i de nit, acompanyant-se les danses ocasionalment amb bandúrria. Açò no nega que entre finals del XIX i abans de la guerra, de manera més ocasional i també més marginalment, també es ballara la dansada amb dolçaina i tabal, especialment en festes de carrer o de partida (segons testimoni de postmemòria) o en acomiadaments de quintos abans d'anar-se'n al servei militar, o en ocasions en cavalcades de nanos i gegants, com una extraordinària que es feu el 23 de setembre de 1893, en commemoració del segon centenari del patronatge la Mare de Déu del Patrocini. Però els balls a la plaça de les mateixes festes, el mateix document assenyalava que els van interpretar els músics (i no els dolçainers): «En la noche de que nos venimos ocupando [21 de setembre] no hubo nada que fuera regular. A las nueve presentase la música en la plaza y viendo los músicos que no se encendía el 'foc', ni volteaban las campanas, tomando todo a cháchara y juerga, traen ocho o diez gavillas de sarmientos a las que prenden fuego y empezando a tocar la danza del país que bailaron unas cuantas parejas».

2. Més significatiu és que, a partir de la postguerra, i ja perduda la dolçaina i el tabal, quedara la banda de música com a única intèrpret del ball lúdic i popular de les festes, i fora aquesta qui les interpretara amb dos instruments com a mínim, la caixa (que substituïa el tabal) i el clarinet (que substituïa la dolçaina), als quals s'afegiren altres instruments, aportant a la dansada el colorit i la modernitat dels instruments de vent i el bombo. També és important indicar que s'incorporaren les danses al Dia dels Llauradors, sant Isidre (el segon diumenge de maig), festa organitzada per la Germandat Sindical de Llauradors i Ramaders local del Sindicat Vertical, que feia desfilades de xiquetes i xiquets vestits de llauradors, a més de beneir els camps, i la dansada era interpretada per músics. És important afegir que, des dels anys quaranta, un veí, el tio Baptiste, va tindre cura de mantindre viva la tradició, ensenyant-la a xiquets i joves i estimulant-la, tant fent-ne exhibició i desfilada de xiquets i xiquets vestits de llauradors, com assajant amb xiques i xics

3. Marco temporal

a) Calendario

Mes de mayo: Fiesta de los Labradores. Mes de agosto: fiestas de los jóvenes, fiesta de danzas y fiestas mayores. noviembre: fiesta litúrgica de la Virgen del Patrocinio, patrona de la villa.

b) Periodicidad

Anual.

4. Descripción y caracterización

a) Orígenes documentados o atribuidos

Las danzas son la manifestación más antigua y generalizada del folklore del pueblo valenciano. Antes de finales del siglo XIX, las danzas se interpretaban con los instrumentos originales, la dulzaina y el tabal (en el pueblo se llama *tabalet*), tanto por los dulzaineros que hubiera en el pueblo como por los de otros pueblos (que iban, como dice el dicho popular, «de fiesta en fiesta») y, cuando bailaban por la noche, iluminados por *alimares*. Dejando de lado el origen, aspecto poco conocido a pesar de que los indicios de la danza valenciana apuntan hacia el siglo XVI, sí que conviene señalar que la danza que se baila en varios pueblos, y entre ellos Penàguila creó unos rasgos singulares que se configuraron a lo largo del tiempo. Pero con el cambio de costumbres populares de fiesta a lo largo de la segunda mitad del siglo XIX, la manera tradicional de hacer baile cambió y se incorporaron las bandas. Las bandas en los pueblos de la comarca l'Alcoià – El Comtat nacen a finales del XIX y principios del XX y desplazan a los instrumentos tradicionales (excepto en Benilloba) a lo largo del primer tercio del siglo XX. La Banda Musical de Penàguila, creada en 1880, inmediatamente después de nacer se consolidó e institucionalizó y fue la que gestionaba el baile que se hacía en la plaza.

b) Evolución histórica / modificaciones

1. Desde el año 1880 hasta los años cuarenta del siglo XX, quien amenizaba las fiestas patronales, que se hacían en septiembre, la de los Sants de la Pedra o Festa de la Vila, denominada así por sufragarla el Ayuntamiento (29 y 30 de julio), la de la Virgen de la Asunción, la de los solteros (15, 16 y 17 de agosto), y la de las solteras (7 y 8 de diciembre) y, según testigos, otras fiestas como por ejemplo la noche de San Juan, era la Banda Musical de Penàguila (nombre del antiguo «bombo»). Era costumbre que en las actuaciones de esta se alternaran piezas musicales del momento y otras más tradicionales, entre ellas, las danzas, haciéndose actuaciones por la tarde y por la noche, acompañándose las danzas ocasionalmente con bandurria. Esto no niega que entre finales del XIX y antes de la guerra, de manera más ocasional y también más marginalmente, también se bailara la danza con dulzaina y tabal, especialmente en fiestas de calle o de partida (según testigo de postmemoria) o en despedidas de quintos antes de irse al servicio militar, o en ocasiones en cabalgatas de enanos y gigantes, como una extraordinaria que se hizo el 23 de septiembre de 1893, en conmemoración del segundo centenario del patronazgo la Virgen del Patrocinio. Pero los bailes en la plaza de las mismas fiestas, el mismo documento señala que los interpretaron los músicos (y no los dulzaineros): «En la noche de que nos venimos ocupando [21 de septiembre] no hubo nada que fuera regular. A las nueve presentase la música en la plaza y viendo los músicos que no se encendía el 'fuego', ni volteaban las campanas, tomando todo a cháchara y juerga, traen ocho o diez gavillas de sarmientos a las que prenden fuego y empezando a tocar la danza del país que bailaron unas cuantas parejas».

2. Más significativo es que, a partir de la posguerra, y ya perdida la dulzaina y el tabal, quedara la banda de música como único intérprete del baile lúdic y popular de las fiestas, y fuera esta quien las interpretara con dos instrumentos como mínimo, la caja (que sustituía el tabal) y el clarinete (que sustituía la dulzaina), a los cuales se añadieron otros instrumentos, aportando a la danza el colorido y la modernidad de los instrumentos de viento y el bombo. También es importante indicar que se incorporaron las danzas al Día de los Labradores, San Isidro (el segundo domingo de mayo), fiesta organizada por la Hermandad Sindical de Labradores y Ganaderos local del Sindicato Vertical, en que se hacía desfiles de niñas y niños vestidos de labradores, además de bendecir los campos, y la danza era interpretada por músicos. Es importante añadir que, desde los años cuarenta, un vecino, el tío Baptiste, tuvo cuidado de mantener viva la tradición, enseñándola a niños y jóvenes y estimulándola, tanto con exhibiciones y desfiles de niñas y niños vestidos de labradores, como ensayando con chicas y chicos

joves i fent que aquests concursaren al Teatre Provincial d'Alacant el 1962. Amb el seu nom ha sigut batejat un pas d'una cobla de la dansada.

3. A partir dels anys seixanta del segle XX, la banda de música fou parcialment retirada dels balls de les festes, tant de les majors com de les dels fadrins i la festa de les fadrines, i desplaçada al tercer dia de festes. La música de banda fou substituïda els altres dos dies per grups musicals pop i *rock*. Des d'aleshores, les danses quedaren relegades, per tant, al tercer dia, en què solia fer ball la música del poble, la qual seguia el costum d'interpretar melodies del segle XX, pop, *rock*, marxes de moros i cristians i dansades. També a partir de la data esmentada van anar suprimint-se les sessions de vesprada, i en quedaren sols les nocturnes. A aquests dies s'han afegit, a partir dels anys huitanta, altres ocasions en què es fa dansada: dos dies de la setmana de la *huità* (setmana de festes nocturnes anterior als dies de la festa major), en què actua la banda a la plaça i, de nou, interpreta dansades entre l'habitual repertori de música del segle XX que constantment renova. Des de 2010, amb la creació de grups de danses, primer El Rodamur i després Punta i Taló, i l'assignació d'una vesprada d'agost a exhibició, més l'assistència a aplecs i la mostra de la dansada en noves ocasions (festes litúrgiques o fires), s'ha intensificat el ball, i també, després de l'actuació del grup de danses, es fa una dansada oberta a la participació de qui vulga.

c) Personatges: indumentàries, pràctiques i funcions

Veïnat del poble i totes les altres persones que es vulguen afegir.

La indumentària tradicional de les danses no existia pròpiament fins a temps molt recents, de fet, fins a la postguerra. I no existia perquè es ballava com anaven vestides i vestits balladores i balladors. Com que la dansada s'interpretava i es ballava sempre en les festes populars i eixien a ballar com anaven vestits, la vestimenta era la de «mudar», és a dir, anaven abillats amb «ropa de diumenge», diferent, òbviament, de la roba de faena. Les fotos més antigues que en guarden testimonis així ho acrediten. Açò no destorbava que, potser, els festers de les festes patronals o de joves, abans del segle XX o en les primeres dècades d'aquest, anaren «més mudats» que la resta. Però d'açò no queda testimoni: és una suposició. El testimoni acreditat és que dansaven com anaven vestits els dies de festa.

És a partir dels anys quaranta quan, amb la institucionalització de la festa de la Germandat de Llauradors i Ramaders del Sindicat Vertical el dia de sant Isidre (o millor dit, el segon diumenge de maig), motivats per la Secció Femenina, es van començar a vestir xiquetes i xiquets de llauradores i llauradors, recuperant així una vestimenta tradicional i ja no usada.

Aquesta vestimenta tradicional recuperada tenia també elements inventats, però essencialment és pareguda i molt comuna a tots els pobles valencians i, quan no se sofisticava en excés, com es fa a les capitals de València (falles) i Alacant (fogueres) i municipis on influeixen aquestes ciutats, manté una regularitat i sobrietat que als pobles de diverses comarques es pot detectar, començant per la ciutat de Castelló de la Plana i, prop de Penàguila, el vestit de masera i maser amb el qual es visten a Alcoi les balladores i balladors de danses, o els d'hortolana i hortolà (no de fallera i faller) dels pobles de la mateixa Horta de València.

Aquesta sobrietat de vestimenta de danses és la que es detecta en totes les fotografies fins al 1970, moment en què, en alguna ocasió, apareix un element nou, car i provinent, no de la roba popular, sinó de la de les «senyoretetes», que és el mantó de Manila. El mantó de Manila és una peça de roba sofisticada i cara en origen, que no es podia permetre qui no tinguera molts diners, i si alguna família de treballadors (jornalers o autònoms del poble) el posseïa o l'havia rebut en herència (i el transmetia a les filles o a les netes), l'última cosa que se li haguera acudit és vestir el mantó per a anar a ballar. Sí, potser, per a una processó, o quan s'era fester, o per a una gran cerimònia, però no per a anar a la plaça a ballar boleros, pasdobles i les danses que interpretava la banda del poble des del 1880 en avant. I de fet, en les fotografies més antigues en què s'està ballant, cap dona porta el mantó de Manila. Ni tan sols en el concurs del Teatre Provincial d'Alacant del 1962 el vist cap dona. I a la plaça del poble ballen com van vestides o, com a màxim, visten com en el concurs d'Alacant, és a dir de manera senzilla: de llauradora (sense mantó), i ells de llaurador, més o menys uniformats. S'ha d'esperar al 1970 perquè comence a difondre's, en la dansada o altres actes com les

jóvenes y haciendo que estos concursaran en el Teatro Provincial de Alicante en 1962. Con su nombre ha sido bautizado un paso de una copla de la danza.

3. A partir de los años sesenta del siglo XX, la banda de música fue parcialmente retirada de los bailes de las fiestas, tanto de las mayores como de las de los solteros y la fiesta de las solteras, y desplazada al tercer día de fiestas. La música de banda fue sustituida los otros dos días por grupos musicales pop y rock. Desde entonces, las danzas quedaron relegadas, por lo tanto, al tercer día, en que solía hacer baile la Música del pueblo, la cual seguía la costumbre de interpretar melodías del siglo XX, pop, *rock*, marchas de moros y cristianos y danzas. También a partir de la fecha mencionada fueron suprimiéndose las sesiones por la tarde, y quedaron solo las nocturnas. En estos días se han añadido, a partir de los años ochenta, otras ocasiones en que se hace danza: dos días de la semana de la *huità* (semana de fiestas nocturnas anterior a los días de la fiesta mayor), en que actúa la banda en la plaza y, de nuevo, interpreta danzas entre el habitual repertorio de música del siglo XX que constantemente renueva. Desde el 2010, con la creación de grupos de danzas, primero Rodamur y después Punta i Taló, y la asignación de una tarde de agosto a exhibición, más la asistencia a encuentros y la muestra de la danza en nuevas ocasiones (fiestas litúrgicas o ferias), se ha intensificado el baile, y también, después de la actuación del grupo de danzas, se hace una danza abierta a la participación de quien quiera.

c) Personajes: indumentarias, prácticas y funciones

Vecindario del pueblo y todas las demás personas que se quieran añadir.

La indumentaria tradicional de las danzas no existía propiamente hasta tiempos muy recientes, de hecho, hasta la posguerra. Y no existía porque se bailaba tal como iban vestidas i vestidos las bailadoras y bailadores. Puesto que la danza se interpretaba y se bailaba siempre en las fiestas populares, y salían a bailar como iban vestidos, la vestimenta era la de «mudar», es decir, iban ataviados con «ropa de domingo», diferente, obviamente, de la ropa de trabajo. Las fotos más antiguas que guardan testimonio de ello así lo acreditan. Esto no impedía que, quizás, los festeros de las fiestas patronales o de los jóvenes, antes del siglo XX o en las primeras décadas de este, fuesen «más mudados» que el resto. Pero de esto no queda testimonio: es una suposición. El testimonio acreditado es que danzaban como iban vestidos los días de fiesta.

Es a partir de los años cuarenta, cuando, con la institucionalización de la fiesta de la Hermandad de Labradores y Ganaderos del Sindicato Vertical el día de San Isidro (o mejor dicho, el segundo domingo de mayo), motivados por la Sección Femenina, se empezaron a vestir niñas y niños de labradoras y labradores, recuperando así una vestimenta tradicional y que ya no era usada.

Esta vestimenta tradicional recuperada tenía también elementos inventados, pero esencialmente es parecida y muy común en todos los pueblos valencianos, y cuando no se sofisticaba en exceso, como se hace en las capitales de València (falles) y Alicante (hogueras) y municipios de influencia de estas ciudades, mantiene una regularidad y sobriedad que se puede detectar en los pueblos de algunas comarcas, empezando por la ciudad de Castelló de la Plana, y cerca de Penàguila, el traje de *masera* y *maser* con el que visten en Alcoi las bailadoras y bailadores de danzas, o los de huertana y huertano (no de fallera y fallero) de los pueblos de la misma Huerta de València.

Esta sobriedad de vestimenta de danzas es la que se detecta en todas las fotografías hasta el 1970, momento en que, en alguna ocasión, aparece un elemento nuevo, caro y proveniente, no de la ropa popular, sino de la de las «señoritas», que es el mantón de Manila. El mantón de Manila es una prenda de ropa sofisticada y cara en origen, que no se podía permitir quien no tuviera mucho dinero, y si alguna familia de trabajadores (jornaleros o autònoms del pueblo) lo poseía o lo había recibido en herencia (y lo transmitía a las hijas o a las nietas), la última cosa que se le hubiera ocurrido es vestir el mantón para ir a bailar. Sí, quizás, para una procesión, o cuando se era fester, o para una gran ceremonia, pero no para ir a la plaza a bailar boleros, pasodobles y las danzas que interpretaba la banda del pueblo desde el 1880 en adelante. Y, de hecho, en las fotografías más antiguas en que se está bailando, ninguna mujer lleva el mantón de Manila. Ni siquiera en el concurso del Teatro Provincial de Alicante del 1962 lo viste ninguna mujer. Y en la plaza del pueblo bailan como van vestidas o, como máximo, visten como en el concurso de Alicante, es decir de manera sencilla: de labradora (sin mantón), y ellos de labrador, más o menos uniformados. Se deberá

ofrenes a la Mare de Déu (també una tradició inventada recentment, cap als anys noranta del segle XX), el mantó de Manila. Calgué que aquesta peça de roba no fora d'extraluxe com ho era abans i que no s'haguera d'amprar per a posar-se-la, que es començaren a fer de materials tèxtils artificials, perquè es poguera difondre.

En l'annex fotogràfic hi ha una fotografia amb una dona que vist el mantó de Manila, i està datada el 1934 o 1935. Però evidentment, sols cal veure la fotografia per a saber que aquesta xica no anava a ballar les danses, i que el mantó finíssim, brodat amb motius orientals, li cobria un vestit de festa, de cerimònia, de «tall recte» (no, en absolut, de danses o de llauradora), com els elegants vestits de l'època, els anys vint o els trenta.

Tanmateix, popularment, des que s'han difós els mantons de Manila en materials més assequibles, i el desenvolupisme econòmic espanyol dels anys seixanta que va permetre una major capacitat adquisitiva a les capes populars i treballadores, al vestit de danses s'ha incorporat aquesta tradició inventada, i s'ha sofisticat de tal manera que s'han adoptat dues maneres de posar-se'l: una per a les casades i una altra per a les fadrines; i àdhuc, d'una de les dues maneres s'ha establert que és la «típica» de portar-lo a Penàguila. Pur invent de tradició, basat en la imitació popular dels vestits de les capes socials superiors. D'abans de 1970 no es guarda cap fotografia de dones o xiquetes amb mantó. Ací, però, evidentment també descriurem aquestes peculiaritats, perquè al poble, sobretot a l'estiu, quan es balla per a l'exhibició, solen agradar i usar-se, però tot sabent que és la mateixa o pareguda sofisticació impostada que s'usa en els vestits de fallera valenciana o de foguerera alacantina.

El mateix caldria dir del calcer: encara que sembla que per a ballar la dansada s'ha d'usar espardenya, açò també és invent de tradició. Les danses es ballaven, com ja s'ha dit i es repeteix una altra vegada, amb la vestimenta i calcer dels dies de festa i, usualment, a mesura que avança el segle XX, els diumenges no és corrent l'ús de l'espardenya (sí, en canvi, per a anar al bancal), sinó un altre tipus de calcer, que és el que es porta i, evidentment, amb el que es balla popularment, perquè la sabata, amb què es vist per a «mudar-se», ja està ben difosa.

Quina és, doncs, la vestimenta dels balladors i balladores? Deixant clar que no existia fins al franquisme, i que el franquisme la va reinventar adaptant tradicions de llaurador i llauradora d'antuvi i que a aquesta se li va afegir molt més tard el mantó de Manila, farem una descripció de com visten balladors i balladores, vestimenta reinventada arreglant la tradició en el franquisme i similar a la de molts pobles valencians.

I: Vestit de xiqueta i dona:

Espardenyes de llauradora
Calces blanques
Falda ampla
Davantal
Cosset (pot dur brodats)
Mocador al cap i/o per damunt dels muscles

II: Vestit de xiquet i home:

Espardenyes de llaurador
Mitjons blancs per davall del genoll
Pantaló negre de llaurador fins al genoll
Faixa roja (o negra)
Camisa blanca
Jupetí negre (pot dur brodats)
Mocador al cap i/o sobre els muscles.

III: Sobre les formes de posar-se el mantó de Manila:

La forma de fadrina, que sovint es diu que és la típica de Penàguila, es posa de la següent manera: una vegada triangulat el mantó, es posa el pic per davant, en recte sobre el pit, es passen darrere els altres dos pics, el de l'esquerra es passa a la dreta i a l'inrevés, i se subjecten a la part davantera del mantó amb fermalls.

La forma de casada es posa de la següent manera: amb el pic darrere, el mantó passa sobre els muscles i es creuen els pics al davant sobre el pit, amb nuc o subjectats amb fermall.

d) Elements/processos (activitats i oficis)

esperar a 1970 para que empiece a difundirse el mantón de Manila en la danza u otros actos como las ofrendas a la Virgen María (también una tradición inventada recientemente, hacia los años noventa del siglo XX). Fue necesario que esta prenda de ropa no fuera de extralujo como antes, que se tenía que pedir prestada para ponérsela, y que empezara a hacerse de materiales textiles artificiales para que se pudiera difundir.

En el anexo fotográfico hay una fotografía con una mujer que viste el mantón de Manila, y está datada en 1934 o 1935. Pero evidentemente, solo hay que ver la fotografía para saber que esta chica no iba a bailar las danzas, y que el mantón finísimo, bordado con motivos orientales, le cubría un traje de fiesta, de ceremonia, de «corte recto» (en absoluto, de danzas o de llauradora), como los elegantes trajes de la época, en los años veinte o los treinta.

Aun así, popularmente, desde que se difundieron los mantones de Manila en materiales más asequibles, i el desarrollismo económico español de los años sesenta que permitió una mayor capacidad adquisitiva a las capas populares y trabajadoras, al traje de danzas se ha incorporado esta tradición inventada, y se ha sofisticado de tal manera que se han adoptado dos maneras de ponérselo: una para las casadas y otra para las solteras; e incluso de una de las dos maneras se ha establecido que es la «típica» de llevarlo en Penàguila. Puro invento de tradición, basado en la imitación popular de los trajes de las capas sociales superiores. De antes de 1970 no se guarda ninguna fotografía de mujeres o niñas con mantón. Pero aquí, evidentemente, también describiremos estas peculiaridades, porque en el pueblo, sobre todo en verano, cuando se baila para la exhibición, suelen gustar y usarse, pero sabiendo que es la misma o parecida sofisticación impostada que se usa en los trajes de fallera valenciana o de foguerera alacantina.

Lo mismo habría que decir del calzado: aunque parece que para bailar la danza se tiene que usar alpargata, esto también es invento de tradición. Las danzas se bailaban, como ya se ha dicho y se repite otra vez, con la vestimenta y calzado de los días de fiesta y, usualmente, a medida que avanza el siglo XX, los domingos no es corriente el uso de la alpargata (sí, en cambio, para ir al *bancal*), sino otro tipo de calzado, que es el que se lleva y, evidentemente, con el que se baila popularmente, porque el zapato, con que se viste para «mudarse», ya está muy difundido.

¿Cuál es, pues, la vestimenta de los bailadores y bailadoras? Dejando claro que no existía hasta el franquismo, y que el franquismo la reinventó adaptando tradiciones de llaurador y llauradora, y que a esta se le añadió mucho más tarde el mantón de Manila, haremos una descripción de cómo visten bailadores y bailadoras, vestimenta reinventada recogiendo la tradición en el franquismo y similar a la de muchos pueblos valencianos.

I: Traje de niña y mujer:

Alpargatas de llauradora
Calcetas blancas
Falda ancha
Delantal
Cosset (puede llevar bordados)
Pañuelo en la cabeza y/o por encima de los hombros

II: Traje de niño y hombre:

Alpargatas de llaurador
Calcetines blancos por debajo de la rodilla
Pantalón negro de llaurador hasta la rodilla
Faja roja (o negra)
Camisa blanca
Chaleco negro (puede llevar bordados)
Pañuelo en la cabeza y/o sobre los hombros.

III: Sobre las formas de ponerse el mantón de Manila:

La forma de soltera, que a menudo se dice que es la típica de Penàguila, se pone de la siguiente manera: una vez triangulado el mantón, se pone el pico por delante, en recto sobre el pecho, se pasan detrás los otros dos picos, el de la izquierda se pasa a la derecha y al revés, y se sujetan a la parte delantera del mantón con broches.

La forma de casada se pone de la siguiente manera: con el pico detrás, el mantón pasa sobre los hombros y se cruzan los picos delante sobre el pecho, con nudo o sujetados con broche.

d) Elementos/processos (actividades y oficios)

No existeixen elements específics més que la indumentària tradicional, optativa, puga requerir. Per a ballar-se bé i tradicionalment, es requereix que interprete la dansada la banda de música.

e) Organització / dedicació / finançament

Les danses són organitzades, seguint els costums populars, per la Regidoria de Festes de l'Ajuntament.

f) Relació dels béns mobles i immobles o entorns d'interés vinculats

Béns mobles: vestimenta tradicional

Entorns vinculats: places del poble

5. Interpretació i simbolisme

La dansada representa la interacció comunitària dels qui la ballen i dels qui, al voltant d'ells i d'elles, els miren, comenten, saluden... El simbolisme és la representació de la joia de compartir festa i ball.

6. Percepció i implicació de la població i grau d'obertura als públics

La població de Penàguila participa activament en la dansa pel fet de considerar-la un tret identitari del poble, d'integració plena per a qui, sense ser del poble, la balla.

7. Salvaguarda

a) Protecció administrativa

Ajuntament de Penàguila.

b) Agents i metodologia de transmissió

La Regidoria de Festes i Cultura coordina.

La Societat Musical en conveni amb l'Ajuntament interpreta la dansada.

L'Ajuntament organitzarà l'ensenyament de les danses mitjançant una «escoleta».

c) Altres accions de salvaguarda

Participació en els Aplecs de la Mariola (que integra els pobles de l'Alcoià, el Comtat i la Foia de Castalla) i als pobles veïns (Benifallim i Alcolega regularment).

d) Identificació de riscos i diagnòstic

No hi ha riscos.

e) Objectius, estratègies i accions proposades per a la salvaguarda

Compromís de l'Ajuntament per a la seua conservació, foment i difusió mitjançant la creació d'una escoleta municipal i altres activitats necessàries.

8. Valoració i justificació de la declaració

D'acord amb Llei 4/1998, d'11 de juny, de la Generalitat Valenciana, de patrimoni cultural valencià, el legislador demana la col·laboració de la societat en la salvaguarda del patrimoni valencià.

I així doncs, l'Ajuntament de Penàguila, atenent que la mateixa llei diu que aquesta tasca de salvaguarda, restauració i recuperació requereix «la col·laboració de la societat en la conservació, restauració i rehabilitació de l'ingent nombre de béns de patrimoni cultural, demana la declaració de les danses de Penàguila com a bé immaterial de rellevància local, per entendre que aquesta manifestació forma part del patrimoni etnològic i les pràctiques de la cultura tradicional valenciana».

Açò es planteja així: 1) perquè aquesta tradició s'ha mantingut viva des de temps immemorial, si atenem tots els testimonis de persones del poble; 2) perquè la dansada de Penàguila, a més, té una peculiaritat cultural interessant i rellevant, que és que la música és interpretada per la banda de música del poble, cosa que li aporta el colorit que afegeixen els instruments de banda; 3) una tercera raó –i aquesta és fonamental– és el caràcter autènticament singular del ball: consta de nou balls, amb diferents passos per a cada cobla, i les tres passades o tonades que rematen cada ball, amb un únic pas, però amb tres melodies; aquests passos i melodies són creacions o adaptacions locals de passos de dansada valenciana i altres balls antics; 4) l'última raó, però no menys important que les anteriors, és que hi ha hagut una constant preocupació de la societat civil i els veïns i veïnes per mantindre vives les danses tradicionals, que han funcionat com un tret identitari local, i fent possible que aquesta dansada siga coneguda i ballada per gran part dels veïns i veïnes del poble.

L'Ajuntament entén que les danses de Penàguila, producte de la cultura popular, són una tradició etnogràfica que mereix ser reconeguda com a bé immaterial de rellevància local, a l'empara de la Llei valenciana de patrimoni, perquè amb aquest reconeixement la corporació

No existen elementos específicos más que la indumentaria tradicional, optativa, pueda requerir. Para bailarse bien y tradicionalmente, se requiere que interprete la danza la banda de música.

e) Organización / dedicación / financiación

Las danzas son organizadas, siguiendo las costumbres populares, por la Concejalía de Fiestas del Ayuntamiento.

f) Relación de los bienes muebles e inmuebles o entornos de interés vinculados

Bienes muebles: vestimenta tradicional

Entornos vinculados: plazas del pueblo

5. Interpretación y simbolismo

La danza representa la interacción comunitaria de quienes la bailan y de quienes, alrededor de ellos y de ellas, los miran, comentan, saludan... El simbolismo es la representación de la alegría de compartir fiesta y baile.

6. Percepción e implicación de la población y grado de apertura a los públicos

La población de Penàguila participa activamente en la danza por el hecho de considerarla un rasgo identitario del pueblo, de integración plena para quien, sin ser del pueblo, la baila.

7. Salvaguardia

a) Protección administrativa

Ayuntamiento de Penàguila.

b) Agentes y metodología de transmisión

La Concejalía de Fiestas y Cultura coordina.

La Sociedad Musical en convenio con el Ayuntamiento interpreta la danza.

El Ayuntamiento organizará la enseñanza de las danzas mediante una *escoleta*.

c) Otras acciones de salvaguardia

Participación en los *Aplecs* de la Mariola (que integra los pueblos de L'Alcoià, El Comtat y La Foia de Castalla) y los pueblos vecinos (Benifallim y Alcolega regularmente).

d) Identificación de riesgos y diagnóstico

No hay riesgos.

e) Objetivos, estrategias y acciones propuestas para la salvaguardia

Compromiso del Ayuntamiento para su conservación, fomento y difusión mediante la creación de una escoleta municipal y otras actividades necesarias.

8. Valoración y justificación de la declaración

De acuerdo con Ley 4/1998, de 11 de junio, de la Generalitat Valenciana, de patrimonio cultural valenciano, el legislador pide la colaboración de la sociedad en la salvaguarda del patrimonio valenciano.

Y así pues, el Ayuntamiento de Penàguila, atendiendo a que la misma ley dice que esta tarea de salvaguardia, restauración y recuperación requiere «la colaboración de la sociedad en la conservación, restauración y rehabilitación del ingente número de bienes de patrimonio cultural, pide la declaración de las danzas de Penàguila como bien inmaterial de relevancia local, por entender que esta manifestación forma parte del patrimonio etnológico y las prácticas de la cultura tradicional valenciana».

Esto se plantea así: 1) porque esta tradición se ha mantenido viva desde tiempo inmemorial, si atendemos a todos los testimonios de personas del pueblo; 2) porque la danza de Penàguila, además, tiene una peculiaridad cultural interesante y relevante, que es que la música es interpretada por la banda de música del pueblo, lo que le aporta el colorido que añaden los instrumentos de banda; 3) una tercera razón –y esta es fundamental– es el carácter autènticament singular del baile: consta de nueve bailes, con diferentes pasos para cada copla, y las tres pasadas o tonadas que rematan cada baile, con un único paso, pero con tres melodías; estos pasos y melodías son creaciones o adaptaciones locales de pasos de danza valenciana y otros bailes antiguos; 4) la última razón, pero no menos importante que las anteriores, es que ha habido una constante preocupación de la sociedad civil y los vecinos y vecinas para mantener vivas las danzas tradicionales, que han funcionado como un rasgo identitario local, y haciendo posible que esta danza sea conocida y bailada por gran parte de los vecinos y vecinas del pueblo.

El Ayuntamiento entiende que las danzas de Penàguila, producto de la cultura popular, son una tradición etnogràfica que merece ser reconocida como bien inmaterial de relevancia local, al amparo de la Ley valenciana de patrimonio, porque con este reconocimiento la corpo-

municipal es proposa fomentar-la, desenvolupar-la i avivar-la. Les quatre raons esmentades que es desenvolupen seguidament són:

La primera és que la dansada s'ha mantingut viva i s'ha ballat tots els anys sense interrupció des que se'n guarda memòria.

La segona raó és que la dansada presenta com a peculiaritat –i és una raó de la pervivència i continuïtat– que la toca i la interpreta la banda musical del poble, actualment Societat Musical Cultural de Penàguila, integrada ara per músics del poble i d'altres localitats veïnes. Aquesta entitat, com s'ha dit, com a banda de música del poble, existeix des de finals del segle XIX i està documentada el 1880 (document 1). Les bandes de música tingueren una ràpida funció en les festes populars. La de Penàguila, inaugurada els dies 26, 27 i 28 de setembre de 1880, ja va anar a fer la festa de Benifallim el 29 de setembre, sant Miquel, i *El Serpis* registra diverses actuacions en altres pobles com ara Benasau, Alcoleja o com les festes d'Alcoi, on també acompanyaren la Filà Verds, el 1910.

El manteniment de les danses de Penàguila no s'explicaria sense l'existència de la banda de música local. Era aquesta la que en les festes actuava a la plaça i es feia ball i, entre diverses melodies, interpretava les danses: les nou cobles i les tres tornades, que la gent ballava perquè encara les sabia ballar. Els dos instruments claus per a arrancar la dansada eren la caixa i el clarinet, als quals s'afegien uns altres músics, aportant color i modernitat musical a la dansada (la modernitat dels instruments de la banda, per fidels que foren –i ho eren– a la dolçaina). La substitució de la dolçaina i el tabal per la música de banda fou clau en el manteniment dels diversos balls de la dansada, balls que constitueixen una riquesa de les danses dels pobles que, en gran manera, s'ha perdut o reinventat. Fou precisament aquesta entitat, la Societat Musical Cultural de Penàguila, la que el 2010 va promoure i realitzar un estudi etnogràfic consistent a realitzar un treball musicològic, posar-les en partitura i recuperar l'ordre dels passos, tasca que va comportar un esforç col·lectiu, dirigit per un músic especialitzat i encarregat per la banda, Pau Blanes, el qual va recollir el material etnogràfic de les persones majors i més joves que millor sabien ballar-les, no havien deixat mai de fer-ho i, de vegades, havien perfeccionat el ball en grups de danses d'altres localitats com ara Alcoi.

La tercera raó, la principal, com ja s'ha dit, és que les danses de Penàguila són un ball únic de creació popular específic i propi d'aquest poble, una creació popular que forma part del patrimoni cultural valencià, que manté una sèrie de rituals i elements específics, entre aquests el fet que consta, segons el que ha arribat fins ara, de nou cobles musicalment diferents, cadascuna amb el seu ball diferenciat, i dues tonades musicals o cadena que remata cada cobla, encara que aquestes tres tonades tenen un únic ball, certament molt lúdic o divertit, perquè fa rodar els balladors i balladores amb els d'altres parelles. La nomenclatura de les cobles, de vegades, té noms de persona (*Consuelo, el tio Baptiste...*) i de vegades frases o paraules estrictament pròpies de la dansa (*Encarades, Punta i taló, Les tres patadetes*). Fins als anys seixanta s'han ballat amb postisses i les lletres s'han perdut, conservant-se'n sola una, completa, la de la segona tornada o cadena (*Alça l'aleta polleta...*) i una molt parcial d'una de les cobles (*Així s'empenyen tots els xorros del riuet...*). En l'estudi musicològic d'aquesta memòria es detallen aquests aspectes.

Dit açò, convé deixar constància que una data fonamental per a la repristinació o recuperació de l'estat original de les danses es va fer el 2010, any en què la Societat Musical Cultural de Penàguila va ser festera de les festes majors i va fer una tasca etnològica i musicològica de primera magnitud per a posar les danses en partitura, ordenar els balls i les cobles arreplegant la tradició oral (que variava) i les pautes musicals, va tornar als vestits tradicionals, es va fer una gravació de la música i de la música i ball, es va editar un llibret, un CD i un DVD; va assajar un grup i, durant el mes d'agost, va ampliar-se amb més parelles per a presentar la tasca en les festes del poble, cosa que es va fer el 21 d'agost a la vesprada. Aquesta important tasca etnogràfica i musicològica la va realitzar Pau Blanes. Amb posterioritat a aquesta recuperació, es va constituir un grup de danses al poble, El Rodamur (2010-2012), ara extingit; posteriorment se'n va crear un de nou, Punta i Taló (des de 2013 fins ara), ambdues associacions registrades consecutivament. La segona segueix viva, i l'una i l'altra organitzen un dia de dansa on inviten un altre grup. També aquestes associacions han format o formen part de l'Aplec de la Mariola, que reuneix grups del Comtat,

ració municipal se proposa fomentar-la, desenvolupar-la i avivar-la. Les quatre raons mencionades que se desenvolupen seguidament són:

La primera es que la dansa se ha mantenido viva y se ha bailado todos los años sin interrupción desde que se guarda memoria.

La segunda razón es que la danza presenta como peculiaridad –y es una razón de la pervivencia y continuidad– que la toca y la interpreta la banda musical del pueblo, actualmente Sociedad Musical Cultural de Penàguila, integrada ahora por músicos del pueblo y otras localidades vecinas. Esta entidad, como se ha dicho, como banda de música del pueblo, existe desde finales del siglo XIX y está documentada en 1880 (documento 1). Las bandas de música tuvieron una rápida función en las fiestas populares. La de Penàguila, inaugurada los días 26, 27 y 28 de septiembre de 1880, ya fue a hacer la fiesta de Benifallim el 29 de septiembre, San Miguel, y *El Serpis* registra varias actuaciones en otros pueblos como por ejemplo Benasau, Alcoleja o como las fiestas de Alcoi, donde también acompañaron a la Filà Verds, el 1910.

El mantenimiento de las danzas de Penàguila no se explicaría sin la existencia de la banda de música local. Era esta la que en las fiestas actuaba en la plaza y se hacía baile y, entre varias melodías, interpretaba las danzas: las nueve coplas y los tres estribillos, que la gente bailaba porque todavía las sabía bailar. Los dos instrumentos claves para arrancar la danza eran la caja y el clarinete, a los cuales se añadían otros músicos, aportando color y modernidad musical a la danza (la modernidad de los instrumentos de la banda, por fieles que fueran –y lo eran– a la dulzaina). La sustitución de la dulzaina y el tabal por la música de banda fue clave en el mantenimiento de los diferentes bailes de la danza, bailes que constituyen una riqueza de las danzas de los pueblos que, en gran medida, se ha perdido o reinventado. Fue precisamente esta entidad, la Sociedad Musical Cultural de Penàguila, la que el 2010 promovió y realizó un estudio etnográfico consistente en un trabajo musicológico, ponerlas en partitura y recuperar el orden de los pasos, tarea que comportó un esfuerzo colectivo, dirigido por un músico especializado y encargado por la banda, Pau Blanes, quien recogió el material etnográfico de las personas mayores y más jóvenes que mejor sabían bailarlas, no habían dejado nunca de hacerlo y, a veces, habían perfeccionado el baile en grupos de danzas de otras localidades como por ejemplo Alcoi.

La tercera razón, la principal, como ya se ha dicho, es que las danzas de Penàguila son un baile único de creación popular específico y propio de este pueblo, una creación popular que forma parte del patrimonio cultural valenciano, que mantiene una serie de rituales y elementos específicos, entre ellos el hecho de que consta, según lo que ha llegado hasta ahora, de nueve coplas musicalmente diferentes, cada una con su baile diferenciado, y dos tonadas musicales o cadena que remata cada copla, aunque estas tres tonadas tienen un único baile, ciertamente muy lúdic o divertido, porque hace rodar a los bailadores y bailadoras con las otras parejas. La nomenclatura de las coplas, a veces, tiene nombres de persona (*Consuelo, el tio Baptiste...*) y a veces frases o palabras estrictamente propias de la danza (*Encarades, Punta i taló, Les tres patadetes*). Hasta los años sesenta se han bailado con postizas y las letras se han perdido, conservándose sola una, completa, la del segundo estribillo o cadena (*Alça la aleta, polleta...*) y una muy parcial de una de las coplas (*Així s'empenyen tots els xorros del riuet...*). En el estudio musicològic de esta memoria se detallan estos aspectos.

Dicho esto, conviene dejar constancia que una fecha fundamental para la repristinación o recuperación del estado original de las danzas se hizo en 2010, año en que la Sociedad Musical Cultural de Penàguila fue festera de las fiestas mayores e hizo una tarea etnológica y musicológica de primera magnitud para poner las danzas en partitura, ordenar los bailes y las coplas recogiendo la tradición oral (que variaba) y las pautas musicales, volvió a los trajes tradicionales, se hizo una grabación de la música y de la música y baile, se editó un libro, un CD y un DVD; ensayó un grupo y, durante el mes de agosto, se amplió con más parejas para presentar la labor en las fiestas del pueblo, lo que se hizo el 21 de agosto por la tarde. Esta importante tarea etnográfica y musicológica la realizó Pau Blanes. Con posterioridad a esta recuperación, se constituyó un grupo de danzas en el pueblo, El Rodamur (2010-2012), ahora extinguido; posteriormente se creó uno nuevo, Punta i Taló (desde 2013 hasta hoy), ambas asociaciones registradas consecutivamente. La segunda sigue viva, y una y otra organizan un día de danza donde invitan a otro grupo. También estas asociaciones han formado o forman parte del Aplec de la Mariola, que reúne grupos de El Comtat, L'Alcoià

l'Alcoià i la Foia de Castalla, i organitzen aplecs itinerants. Penàguila ha anat a l'Aplec de Danses de Planes (2011), Beneixama (2012), Bocairent (2013), Onil (2014) Penàguila (2015), Alcoi (2016), Muro (2017), Cocentaina (2018) i Banyeres de Mariola (2019). L'aplec de Penàguila es va fer el 4 de juliol de 2015 i van participar les poblacions d'Onil, Bocairent, Beneixama, Planes, Agres, Banyeres, Cocentaina, Muro, Alcoi, Castalla i Penàguila. Com en cada aplec, el poble que organitza tria un ball que ballen tots, en aquest cas, les «Seguidilles (o Segadilles) de Penàguila». Als aplecs s'ha d'afegir que la dansada de Penàguila el 2013 va ser ballada a Istanbul per adolescents de Secundària d'Alacant en un festival internacional on es representaren balls del Perú, Turquia, Romania, Holanda, Hongria, Andorra, Nigèria..., entre altres països.

La quarta raó, en fi, és el caràcter comunitari i identitari de les danses del poble. La dansada és un acte d'integració social que té com a escenari places i carrers. Es constitueixen, de fet, en una de les maneres de mostrar la identitat entre els membres del grup –del poble en aquest cas– que activa les interaccions entre els que ballen i, alhora, es dinamitzen les relacions personals i grupals, i individus i grups es manifesten en els moviments seqüenciats i pautats. També l'individu es manifesta. Tradicionalment el sistema de ball de dansada era –i és encara– el següent: quan la banda actua a la plaça i toca la dansada, la caixa arranca el compàs de la dansada mentre ixen balladores i balladors, vestits com van, no revestits de manera especial. Els més entesos i/o els festers es posen junts, unes parelles al costat de les altres, i encapçalen la dansada; fan de caps de dansa (que podem definir-los com els que dirigeixen la dansada), encara que no tenen cap institucionalització més que saber ballar-la bé. A diferència d'altres llocs on els caps de dansa o festers trauen a ballar les dones, a Penàguila «un nombre indeterminat de parelles [...] surten ballant totes a un so». Aquests balladors, quan del compàs es passa a l'arrancada del ball, marquen quin ball correspon a la cobla que es toca; i els altres balladors i balladores, que es posen per parelles darrere dels caps, segueixen el pas que ells fan de cada cobla i rematen el ball amb la tornada o cadena; darrere de la tornada, i abans de la següent cobla, el tabalet o la caixa marca un poc de temps i els caps de dansa avancen o es desplacen una curta distància i, darrere d'ells, tots els balladors i balladores de la dansada. Quan es balla a la plaça de l'Arbre (el lloc més comú de la dansada popular), es van fent voltes al voltant de l'arbre que fa de referència; si es ballen en una altra plaça, també es busca un punt de referència, el redó de la plaça, i si es ballen en un carrer, entre cobla i cobla es deambula al llarg d'uns metres. La dansada acaba quan s'acaben els nou balls. En una nit es poden tocar dues o tres dansades. Però el que és important és que, usualment, s'ompli la plaça, i de vegades un atzucac adjunt amb els més menuts, si no caben tots els que volen ballar al voltant de l'arbre. El ball de la dansada fa, al mateix temps, d'aprenentatge pràctic. El nombre de participants és obert i les dones formen per la part de més a fora de l'arbre i els homes per la més propera a l'arbre; si es balla en carrer, les balladores queden a la dreta dels balladors.

Aquest sistema de ball a la plaça, amb gent rodejant els balladors asseguda en cadires, i mirant uns que ballen amb perfecció i uns altres que van ensenyant-se, imprimeix un caràcter comunitari a la dansada, que és el que, amb la banda, que és la que fa actuacions de ball periòdicament, atorga aquesta relació comunitària. Qualsevol se les pot ensenyar i se les ensenya de fet, i aleshores, aquesta persona es considera que s'ha integrat en la comunitat. En els darrers anys, tot i que els grups de danses dels diversos pobles operen majoritàriament com a grups d'afeccionats al ball que fan espectacle (i també ensenyen a ballar), ací es pretén recuperar la dansada com a fet social i de participació (sense menyscar la importància i la funció del grup de danses). Com deia la presidenta del grup de danses El Rodamur, «l'herència cultural que els nostres avantpassats ens van deixar, ens fa responsables i ens obliga a mantindre-les vives». Es pretén, doncs, impulsar la dansada popular, atenent la ritualització tradicional d'antuvi que encara es manté viva.

9. Documentació associada

a) Bibliogràfica

– Amades, Joan (1982), 5 v., *Costumari català*, Salvat i Edicions 62.
– Aznar Collado, Isabel (2016), *Lengua y producción dancística valenciana: la dansa y la dansà*, Sevilla, Punto Rojo.

y la Foia de Castalla, y organizan encuentros itinerantes. Penàguila ha ido al Aplec de Danzas de Planes (2011), Beneixama (2012), Bocairent (2013), Onil (2014) Penàguila (2015), Alcoi (2016), Muro (2017), Cocentaina (2018) y Banyeres de Mariola (2019). El Aplec de Penàguila se hizo el 4 de julio de 2015 y participaron las poblaciones de Onil, Bocairent, Beneixama, Planes, Agres, Banyeres, Cocentaina, Muro, Alcoi, Castalla y Penàguila. Cómo en cada encuentro, el pueblo que organiza elige un baile que bailan todos, en este caso, las «Seguidillas (o Segadilles) de Penàguila». A los encuentros se tiene que añadir que la danza de Penàguila en 2013 fue bailada en Estambul por adolescentes de Secundaria de Alicante en un festival internacional donde se representaron bailes de Perú, Turquía, Rumanía, Holanda, Hungría, Andorra, Nigeria..., entre otros países.

La cuarta razón, en fin, es el carácter comunitario e identitario de las danzas del pueblo. La danza es un acto de integración social que tiene como escenario plazas y calles. Se constituyen, de hecho, en una de las maneras de mostrar la identidad entre los miembros del grupo –del pueblo en este caso– que activa las interacciones entre los que bailan y, a la vez, se dinamizan las relaciones personales y grupales, e individuos y grupos se manifiestan en los movimientos secuenciados y pautados. También el individuo se manifiesta. Tradicionalmente el sistema de baile de danza era –y es todavía– el siguiente: cuando la banda actúa en la plaza y toca la danza, la caja arranca el compás de la danza mientras salen bailadoras y bailadores, vestidos como van, no revestidos de manera especial. Los más entendidos y/o los festeros se ponen juntos, unas parejas junto a las otras, y encabezan la danza; hacen de jefes de danza (que podemos definir como los que dirigen la danza), aunque no tienen ninguna institucionalización más que saberla bailar bien. A diferencia de otros lugares donde los jefes de danza o festeros sacan a bailar a las mujeres, en Penàguila «un número indeterminado de parejas [...] salen bailando todas al mismo tiempo». Estos bailadores, cuando del compàs se pasa al arranque del baile, marcan qué baile corresponde a la copla que se toca; los otros bailadores y bailadoras, que se ponen por parejas detrás de los jefes, siguen el paso que ellos hacen de cada copla y rematan el baile con el estribillo o cadena; después del estribillo, y antes de la siguiente copla, el *tabalet* o la caja marca un poco tiempo y los jefes de danza avanzan o se desplazan una corta distancia y, detrás de ellos, todos los bailadores y bailadoras de la danza. Cuando se baila en la plaza de L'Arbre (el lugar más común de la danza popular), se van dando vueltas alrededor del árbol que hace de referencia; si se bailan en otra plaza, también se busca un punto de referencia, el redondo de la plaza, y si se bailan en una calle, entre copla y copla se deambula a lo largo de unos metros. La danza acaba cuando se acaban los nueve bailes. En una noche se pueden tocar dos o tres danzas. Pero lo importante es que, usualmente, se llena la plaza, y a veces un callejón sin salida adjunto con los más pequeños, si no caben todos los que quieren bailar alrededor del árbol. El baile de la danza hace, al mismo tiempo, de aprendizaje práctico. El número de participantes es abierto y las mujeres forman por la parte más afuera del árbol y los hombres por la más próxima al árbol; si se baila en calle, las bailadoras quedan a la derecha de los bailadores.

Este sistema de baile en la plaza, con gente rodeando a los bailadores sentada en sillas, y mirando a unos que bailan con perfección y a otros que van aprendiendo, imprime un carácter comunitario a la danza, y esto es lo que, junto con la banda, que hace actuaciones de baile periódicamente, otorga esta relación comunitaria. Cualquiera las puede aprender y se las aprende de hecho, y entonces esta persona se considera que se ha integrado en la comunidad. En los últimos años, a pesar de que los grupos de danzas de los diferentes pueblos operan mayoritariamente como grupos de aficionados al baile que hacen espectáculo (y también enseñan a bailar), aquí se pretende recuperar la danza como hecho social y de participación (sin menoscar la importancia y la función del grupo de danzas). Como decía la presidenta del grupo de danzas Rodamur, «la herencia cultural que nuestros antepasados nos dejaron, nos hace responsables y nos obliga a mantenerlas vivas». Se pretende, pues, impulsar la danza popular, atendiendo a la ritualización tradicional que todavía se mantiene viva.

9. Documentación asociada

a) Bibliográfica

– Amades, Joan (1982), 5 v., *Costumari català*, Salvat i Edicions 62.
– Aznar Collado, Isabel (2016), *Lengua y producción dancística valenciana: la dansa y la dansà*, Sevilla, Punto Rojo.

– Blanes, Pau (2010), «Apropament analític a la música i al ball», *Dances de Penàguila, Penàguila, Societat Musical Cultural*, edició amb un CD i un DVD.

– Climent Llorens, Ernest (2010), «Un poble, una música», *Revista de festes de Penàguila*.

– Cucó, Josepa *et al.* (1993), *Músicos y festeros valencianos*, Generalitat Valenciana, IVAECM.

– *El Constitucional*: 1 de maig de 1886.

– *El Liberal*: 24 d'abril de 1886, 9 de maig de 1886; 9 de maig de 1986.

– *El Serpis. Diario de la mañana*: 1 d'octubre de 1880, 29 d'abril de 1886, 8 de maig de 1886, 23 d'abril de 1887.

– Flores i Abat, Lluís-Xavier (2006), «Història i trets definitius d'un ball públic tradicional del sud del País Valencià: 'les danses' (1929-2005)», *Revista Valenciana d'Etnologia*, 1.

– Flores i Abat, Lluís-Xavier (2002), «La reivindicació de la cultura popular al sud del País Valencià», *Caramella: revista de música i cultura popular*, 2.

– García Gisbert, Teresa (2019), «Dances de Penàguila: de Penàguila a Istanbul», *Revista de festes de Penàguila*.

– Llorens, Paqui (2011), «Dances de Penàguila», *Revista de festes de Penàguila*.

– López Agulló, Francisca, «Les danses del meu poble» (1991), *Revista de festes de Penàguila*.

10. Informació tècnica

a) Investigadors

– Baldó Lacomba, Marc (catedràtic d'Història Contemporània de la Universitat de València i cronista oficial de Penàguila).

– Blanes Mullor, Pau (mestre de música i professor superior de saxofon del Conservatori Superior de Música Óscar Esplá, d'Alacant)

– Llorens Picó, Paqui (Associació Cultural El Cabasset Cabassat. Presidenta de l'anterior grup de danses El Rodamur, Penàguila).

b) Informants

S'han fet entrevistes a persones majors del poble enteses en les danses.

S'ha consultat la bibliografia citada i altres treballs relatius a les danses.

11. Documents complementaris

a) Garantia de compliment de la legislació vigent en matèria de drets humans, animals i mediambientals.

Les danses compleixen la legislació vigent en matèria de drets humans. No afecten la legislació de benestar animal ni mediambiental.

b) Aceptació majoritària de la comunitat perquè la manifestació es declare patrimoni cultural immaterial.

La sol·licitud de declaració de bé de rellevància local de caràcter immaterial la inicia la Regidoria de Cultura i Festes amb el suport unànime del Ple de la corporació municipal de Penàguila.

Han donat suport a aquesta sol·licitud més de 500 signatures d'entitats del poble i la comarca i de particulars, que –sol·licitud i signatures– s'adjunten en la documentació original lliurada.»

– Blanes, Pau (2010), «Apropament analític a la música i al ball», *Dances de Penàguila, Penàguila, Societat Musical Cultural*, edició amb un CD i un DVD.

– Climent Llorens, Ernest (2010), «Un poble, una música», *Revista de festes de Penàguila*.

– Cucó, Josepa *et al.* (1993), *Músicos y festeros valencianos*, Generalitat Valenciana, IVAECM.

– *El Constitucional*: 1 de mayo de 1886.

– *El Liberal*: 24 de abril de 1886, 9 de mayo de 1886; 9 de mayo de 1986.

– *El Serpis. Diario de la mañana*: 1 de octubre de 1880, 29 de abril de 1886, 8 de mayo de 1886, 23 de abril de 1887.

– Flores i Abat, Lluís-Xavier (2006), «Història i trets definitius d'un ball públic tradicional del sud del País Valencià: 'les danses' (1929-2005)», *Revista Valenciana d'Etnologia*, 1.

– Flores i Abat, Lluís-Xavier (2002), «La reivindicació de la cultura popular al sud del País Valencià», *Caramella: revista de música i cultura popular*, 2.

– García Gisbert, Teresa (2019), «Dances de Penàguila: de Penàguila a Istanbul», *Revista de festes de Penàguila*.

– Llorens, Paqui (2011), «Dances de Penàguila», *Revista de festes de Penàguila*.

– López Agulló, Francisca, «Les danses del meu poble» (1991), *Revista de festes de Penàguila*.

10. Información técnica

a) Investigadores

– Baldó Lacomba, Marc (catedrático de Historia Contemporánea de la Universitat de València i cronista oficial de Penàguila).

– Blanes Mullor, Pau (maestro de música y profesor superior de saxofón del Conservatorio Superior de Música Óscar Esplá, de Alicante)

– Llorens Picó, Paqui (Associació Cultural El Cabasset Cabassat. Presidenta del anterior grupo de danzas El Rodamur, Penàguila).

b) Informantes

Se han hecho entrevistas a personas mayores del pueblo entendidas en las danzas.

Se ha consultado la bibliografía citada y otros trabajos relativos a las danzas.

11. Documentos complementarios

a) Garantía de cumplimiento de la legislación vigente en materia de derechos humanos, animales y medioambientales.

Las danzas cumplen la legislación vigente en materia de derechos humanos. No afectan a la legislación de bienestar animal ni medioambiental.

b) Aceptación mayoritaria de la comunidad para que la manifestación se declare patrimonio cultural inmaterial.

La solicitud de declaración de bien de relevancia local de carácter inmaterial la inicia la Concejalía de Cultura y Fiestas con el apoyo unánime del Pleno de la corporación municipal de Penàguila.

Han apoyado a esta solicitud más de 500 firmas de entidades del pueblo y la comarca y de particulares, que –solicitud y firmas– se adjuntan en la documentación original entregada.»